

УДК 94(38/39)"637.7/638.3"

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-48-3>

ТАКТИКА ТА ОЗБРОЄННЯ «НАРОДІВ МОРЯ» ЯК ЧИННИК ПЕРЕМОГИ НАД ЦИВІЛІЗАЦІЯМИ СХІДНОГО СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я В 1250–1150 РР. ДО Н. Е.

Панафідін Ігор Олексійович,
*кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри історії
Криворізького державного педагогічного
університету
e-mail: igorpanafidin2017@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9372-4969*

Селищева Ірина Анатоліївна,
*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри історії
Криворізького державного педагогічного
університету
e-mail: irina.selischeva@kdpu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-4841-6449*

Мета статті – обґрунтування чинників військової перемоги «народів моря» над народами Східного Середземномор'я у період 1250–1150 рр. до н. е. У статті розглянуто один з актуальних напрямів вивчення причин, проявів і наслідків військового вторгнення «народів моря» для цілого регіону Середземномор'я, що зумовило подальші зміни політичного та культурного ландшафту Східного Середземномор'я на зламі бронзового та залізного віків.

Методи дослідження: у процесі дослідження використано такі методи: контрфактичний, який дав змогу альтернативно уявити події у Середземномор'ї та сконструювати події відповідно до досягнень нової західної історіографії; історико-порівняльний метод допоміг у реконструкції подій та ідентифікації джерел; герменевтичний метод сприяв поглибленому аналізу зарубіжної та української історіографії.

Результати дослідження. Проведений огляд сучасних наукових досліджень західної, а також вітчизняної історіографії дав змогу розглянути проблему застосування військових технологій у період міграції «народів моря». Зауважено, що експансія «народів моря» сприяла змінам не лише на геополітичній карті тогочасного світу, а й у військовій, культурній та економічній сферах. Активне використання бойового устрою піхоти спричинило переворот у військовому мистецтві «народів моря» та дало їм змогу перемагати на території Стародавньої Греції та в інших регіонах стародавнього світу, а саме: Анатолії, Кіпрі, у районі Південного Леванту, Месопотамії, Криту, островах Егейського моря.

Висновки. На основі широкого кола джерел зроблено висновок, що поява залізного озброєння «народів моря», навіть, можливо й у стародавніх греків, які брали участь у бою, сприяла великим перемогам над народами Східного Середземномор'я досліджуваного періоду. Протофаланги, що були озброєні круглими щитами і захищені бронзовими панцирами та поножами, стикаючись із колісницями й лучниками, могли перемагати за рахунок використання захисних обладунків, залізних мечів та списів. Вони стали непробивною стіною для колісниць Бронзового віку.

Ключові слова: стародавній світ, залізний вік, бронзовий вік, вторгнення «народів моря», військове мистецтво, військові технології, зброя.

TACTICS AND WEAPONS OF THE «PEOPLES OF THE SEA» AS A FACTOR OF THE VICTORY OVER THE EASTERN MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS IN 1250–1150 BC

Panafidin Ihor Oleksiiovych,
*Candidate of Philosophical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of History
Kryvyi Rih State Pedagogical University
e-mail: igorpanafidin2017@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9372-4969*

Selyshcheva Iryna Anatolyivna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of History
Kyryvi Rih State Pedagogical University
e-mail: irina.selischeva@kdpu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-4841-6449

The purpose of the article is to substantiate the military victory of the «peoples of the sea» over the peoples of the Eastern Mediterranean in the period 1250-1150 BC. The article examines one of the topical areas of studying the causes, manifestations and consequences of the military invasion of the «peoples of the sea» for the entire Mediterranean region, which led to further changes in the political and cultural landscape of the Eastern Mediterranean at the turn of the Bronze and Iron Ages.

Research Methods: The following methods were used in the research process: counterfactual, which allowed us to alternatively present events in the Mediterranean and construct events following the achievements of new Western historiography; historical and comparative methods helped us in reconstructing events and identifying sources; hermeneutic method contributed to an in-depth analysis of foreign and Ukrainian historiography.

Results of the study. The review of modern scientific studies of Western and domestic historiography allowed us to consider the problem of the use of military technologies during the migration of the «peoples of the sea». It is noted that the expansion of the «peoples of the sea» contributed to changes not only in the geopolitical map of the world of that time but also in the military, cultural and economic spheres. The active use of infantry combat structure caused a revolution in the military art of the «peoples of the sea» and allowed them to win in the territory of Ancient Greece, in other regions of the ancient world, namely: Anatolia, Cyprus, the Southern Levant, Mesopotamia, Crete, and the Aegean islands.

Conclusions. Based on a wide range of sources, it is concluded that the emergence of iron weapons of the «peoples of the sea», even possibly among the ancient Greeks who participated in the battle, contributed to great victories over the peoples of the Eastern Mediterranean of the studied period. The proto-phalanxes, armed with round shields and protected by bronze armour and daggers, faced with chariots and archers, could win by using protective armour and iron swords and spears. They became an impenetrable wall for the chariots of the Bronze Age.

Key words: ancient world, Iron Age, Bronze Age, invasion of the «peoples of the sea», military art, military technology, weapons.

1. Вступ

Історія античної цивілізації і Стародавнього Сходу сьогодні представлена широким спектром досліджень у західній історіографії, що висвітлюють різноманітні аспекти формування і занепаду класичних цивілізацій Сходу та Стародавньої Греції. Проблематика, що досліджується, охоплює низку актуальних напрямів, серед яких є питання причин, проявів і наслідків військового вторгнення «народів моря» для цілого регіону Середземномор'я, що відіграло вирішальну роль у зміні політичного та культурного ландшафту Східного Середземномор'я на межі бронзового та залізного віків.

Дорійське вторгнення в Мікенську Грецію та подальша експансія «народів моря» у регіон Східного Середземномор'я призвели до суттєвих змін не лише на геополітичній мапі тогочасного світу, але й у військовій, культурній та економічній сферах. Переворот у військовому мистецтві «народів моря», який ґрунтувався на активному використанні бойового устрою піхоти – скоріше за все, протофаланги, що була озброєна новітньою технологією – залізними списами та мечами, дав їм змогу перемагати на території Стародавньої Греції, а також в інших регіонах стародавнього світу: Анатолії, Кіпрі, у районі Південного Леванту, Месопотамії, Криту, островах Егейського моря.

Актуальним завданням досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців залишається проблема вивчення як і чому різні етнічні спільноти, походження яких і нині вважається дискусійним, спричинили колапс низки давніх цивілізацій, як їхній бойовий досвід та їхні технології озброєння вплинули на становлення й розвиток цивілізацій. Зокрема, питання військових технологій «народів моря» порушує вітчизняна традиція дослідження історії Стародавнього світу, що потребує інтеграції власних україномовних досліджень у написанні новітнього варіанту історії України та «вписування» його у процеси всесвітньої історії. На нашу думку, це зумовлює актуальність подальшого пошуку у цій царині всесвітньої історії, вимагає активного залучення західних розвідок та осмислення наукового спадку, напрацьованого кількома поколіннями українських істориків, що спеціалізуються на давній історії, тобто інтеграції вітчизняних досліджень у загальносвітовий контекст.

Метою статті є обґрунтування причин військової перемоги «народів моря» над народами Східного Середземномор'я у період 1250–1150 рр. до н. е., що було досягнуто за рахунок використання новітніх технологій у військовій та морській справах.

У процесі дослідження було використано такі методи: контрфактичний, що надав змогу

альтернативно уявити події в Середземномор'ї та сконструювати події відповідно до досягнень нової західної історіографії; історико-порівняльний – допоміг у реконструкції подій та ідентифікації джерел; герменевтичний – сприяв поглибленому аналізу зарубіжної та української історіографії.

2. Огляд вітчизняної історіографічної традиції

Фундаментальною працею з історії «народів моря» у вітчизняній традиції є наукова стаття відомого українського археолога В. Клочко «Народи моря та Північне Причорномор'я», де він робить спробу ідентифікувати носіїв сабатинівської археологічної культури з народами моря, а саме, розглянути торговельні контакти і розширити уявлення про їх носіїв, яких іноді ідентифікують як «найманців» із Північного Причорномор'я. До таких сміливих висновків призводить унікальність знайдених артефактів у районі Східного Середземномор'я (Клочко, 1990: 11–13).

Ідеї В. Клочка розвинув інший видатний український археолог Л. Залізняк у науковій роботі «Надчорноморські індоєвропейці в Трої». У цій праці дослідник надає перелік унікальних артефактів носіїв сабатинівської культури, що не мають аналогів серед інших культур тогочасного світу: наконечники списів дрімайлівського типу, кинджали красномаяцького типу, дволопатеві наконечники стріл, рештки круглих дерев'яних щитів. Набір цих артефактів автор пов'язує з «народами моря» та їх вторгненням у райони Трої, Сирії, островів Крит, Кіпр та Родос (Залізняк, 2018: 23–24).

Вітчизняна історикня Л. Матвієнко зауважує на прямих фактах участі племен сабатинівської археологічної культури у походах «народів моря», акцентуючи на інвазії їх у регіон Східного Середземномор'я, а саме Мікенської держави та острів Делос. Тобто науковиця стверджує, що участь племен сабатинівської культури у завоюванні «народів моря» відбулася за рахунок артефактів на території України: «знахідки сабатинівських глиняних виробів, кістяних шпильок культури Ноа та сабатинівської зброї у Східному Середземномор'ї» (Матвієнко, 2010: 59).

Своєрідним підсумком наукових досягнень з окресленої тематики у вітчизняній історіографії є аналітична стаття відомого археолога В. Отрощенко «Троя в дискурсі української археології», де автор, узагальнюючи археологічні здобутки вітчизняної археології, спробував пояснити їх взаємодію із Західною Європою. Так, він зазначає, що «візуальний ряд цих воїнів із Сардинії, Єгипту, Буковини та Буджацького степу є досить переконливий у контексті походів «народів моря» (Отрощенко, 2018: 7).

3. Огляд західної історіографічної традиції

Західна історична думка презентована багатством дослідженнями, присвяченими цій проблемі. У статті акцентуємо увагу на працях сучасних науковців. Загалом докорінні зміни в Середземноморському регіоні періоду 1250–1150 рр. до н. е. в західній історіографії, дійсно, прийнято називати «катастрофою», яку пояснюють декількома чинниками: землетрусами, міграційними процесами, голодом, хворобами, однак історики пов'язують зміни з використанням новітніх військових технологій «народами моря».

Американський дослідник Дж. Емануель у роботі «Чорні кораблі і Морські рейдери. Пізній бронзовий та ранній залізний вік у контексті другої критської брехні Одиссея» проводить історичні паралелі між наративним розумінням гомерівського епосу «Одиссея» та документами епохи фараонів: Рамзеса II Великого (1279–1213 рр. до н. е.), Мернептаха (1213–1203 рр. до н. е.) і Рамзеса III (1184–1153 рр. до н. е.). Науковець стверджує, що вторгнення «народів моря» не лише змінило весь перебіг подій в історії, а й призвело до революційних змін: «Перехід від пізньої бронзи до раннього заліза був періодом швидких та радикальних морських інновацій на Егейському морі та Східному Середземномор'ї» (Emanuel, 2017: 8–9).

Цікавою є думка американського історика Р. Дрюза, який із-поміж «альтернативних пояснень катастрофи бронзового століття»: землетрусів, посух, міграційних процесів, впливів морського рейдерства на постачання харчування у Середземноморський регіон усе ж таки схиляється до того, що саме новітні залізні технології «народів моря» були головною причиною військової поразки існуючих могутніх на той час цивілізацій. Зокрема, у праці «Кінець бронзової доби: Зміни у веденні війни та катастрофа близько 1200 р. до н. е.», він зауважує що «катастрофу найлегше пояснити... як результат радикального нововведення у веденні війни, яке раптово дало «варварам» військову перевагу над давно усталеними і цивілізованими царствами східного Середземномор'я» (Drews, 1993: 94). Тоді як автор наукової праці «1177 рік до нашої ери: рік краху цивілізації», американський історик Е. Кляйн визначає міграційні процеси головною причиною вторгнення «народів моря»: «Одна гіпотеза припускає, що вони (народи моря) були змушені покинути свої домівки внаслідок низки трагічних подій та мігрували на Схід, де вони стикалися із царствами та імперіями, які вже перебували в стані занепаду» (Cline, 2014: 9). Тобто, на думку дослідника, саме міграція сильніших племен є чинником перемоги «народів моря» над слабшими у цей період державами Середземномор'я.

Отже, широкий спектр досліджень західної і вітчизняної історіографії дає змогу розглянути

проблему застосування військових технологій у процесі міграції «народів моря».

4. Обґрунтування причин військової перемоги «народів моря»

Вивчення низки сучасних наукових розвідок, розгляд різних припущень стосовно перебігу подій у Середземноморському регіоні у період близько 1200 р. до н. е. надають підстави проаналізувати та детально зупинитися на питанні, що саме призвело до таких революційних змін. На думку Дж. Емануеля, це були інновації у морській справі: «Зміни в конструкції кораблів і оснащення зробили революцію в мореплаванні регіону, надання ж більшої свободи пересуванню по морю і початок процесу розвитку та інновацій, які зрештою в майбутньому призведуть до різних ліній розвитку кораблів в Егейському морі та на фінікійському узбережжі, тим самим було покладено початок етапу розвитку великих морських держав I тис до н. е.» (Emanuel, 2017: 8–9). Така успішна тактика «народів моря» і призвела до їхніх блискучих перемог. По суті, вона полягала у проведенні невеликих десантно-штурмових операцій, які є сьогодні аналогом диверсійних або навіть партизанських дій. Дж. Емануель так описує це оперативне мистецтво «народів моря»: «Поєднання невеликих рейдових загонів і цілей, які вимагали сильної мілітаризації (концентрації сил на ділянці воєнних дій), означало, що успіх у піратських спробах залежав від поєднання швидкості, непомітності та – перш за все – уникнення конфлікту з професійними солдатами» (Emanuel, 2017: 146–147). Доцільність такої тактики можна пояснити тим, що «народи моря» були просто окремими племенами, які шукали здобичі звичайними практиками для лісових або степових просторів Європи, а саме: набігами – швидкими пограбуваннями – втечею.

Слушною є думка Р. Дрюза, який зауважує, що «піхота, яка, вочевидь, перемагала навіть найбільші колісничні армії під час Катастрофи, використовувала зброю і партизанську тактику, що було характерним для варварів-горців, однак ніколи не були масово випробувані на рівнинах і в протистоянні з центрами царств пізньої бронзи» (Drews, 1993: 94).

Г. Гілберт указує на те, що «під час оцінки морських операцій Стародавнього Єгипту лінії розмежування між ролями та функціями окремих (військово-морських) операцій були не завжди чіткими; але ж і зовнішня загроза для Єгипту, так звані інтервенти, не були за формою (застосування) армією вторгнення. Скоріше за все, вони залучали на свій бік велику кількість дрібних рейдерів-торговців або мігрантів» (Gilbert, 2008: 55). Отже, як і більшість інших дослідників, Г. Гілберт говорить про поодинокі напади-набіги «народів

моря» у регіон Східного Середземномор'я, що, по суті, знесиловало ці території.

Іншим чинником перемоги «народів моря», на думку західних істориків, були новітні на той час військові технології: залізні мечі, списи, стріли та кинджали, використання яких теж сприяло суттєвим змінам у тактиці ведення війни. Як зазначає Р. Дрюз, «військова міць фараона вимірювалася в конях і колісницях: царство з тисячею колісниць було набагато сильнішим, аніж царство із сотнею колісниць. Проте на початку XII ст. до н. е. чисельність фараонівських колісниць перестає відігравати головну роль, адже у цей період колісниця повсюдно стають уразливішими порівняно з новим видом піхоти» (Drews, 1993: 94). Поряд із цим британська історикиня Н. Сандерс говорить про революцію в озброєнні «народів моря», яка ґрунтувалася на європейській металургії: «Перевага нової зброї, мабуть, була продемонстрована в жорстоких діях перед володарями Мікен і знатних родин Кіпру, які засвоїли урок. Той факт, що житель півночі міг посилити свою нову зброю майже необмеженими запасами міді й олова, був би ще однією вагомою причиною поважати його» (Sandars, 1985: 93).

Аналізуючи археологічні знахідки, знайдені на території України, В. Ключко зазначає, що це «вістря списів південноукраїнського (дримайлівського типу), вістря до стріли, яке аналогічне стрілам, що відливалися у ливарній формі, – з поселення Слободка у Нижньому Подністров'ї ... Поблизу с. Зазим'я Київської області знайдено ливарну форму, яка була призначена для виготовлення плоских сокир, аналогічних сокирі, що походить із поховання у Кносі ... на о. Крит» (Ключко, 1990: 11). Таким чином, можна констатувати, що зазначені артефакти являють собою контактну наступальну зброю, яка в комплексі зі зброєю дистанційної дії становила велику небезпеку для військ хеттів чи єгиптян, озброєних переважно луками і стрілами, рідше – списами і мечами.

Переконаливою є думка Р. Дрюза: «Рельєфи з Медінет-Хабу вказують на те, що зброєю супротивників Рамзеса були списи та довгі мечі, тоді як традиційною зброєю колісничних загонів був лук. Проте ні довгий меч, ні спис не були винаходом кінця XIII ст. до н. е.: довгий рубачий меч існував у Європі помірного кліматичного поясу впродовж століть, а спис – повсюдно протягом тисячоліть. Однак незадовго до 1200 р. до н. е. нікому не спадало на думку, що піхотинці з такою зброєю можуть перевершити колісницю» (Drews, 1993: 97). Схожої позиції дотримувалася й Н. Сандерс, зазначаючи, що «новий тип меча із Центральної Європи змінив тактику бою на Егейському морі наприкінці XIII ст.» (Sandars, 1985: 93). Отже, войовничі «народи моря» у битвах являли собою,

ймовірно, протофалангу, яка була захищена масою залізних списів із листовидним наконечником, що давав змогу колоти, рубати, різати. Озброєння воїнів широкими листовидними лезами зумовлювало перевагу в рукопашному бою: захищені щитами і шкіряними поножами воїни могли захищатися від стріл із бронзовими наконечниками, випущеними ворожими воїнами з колісниць.

Л. Матвієнко зауважує, що «зброя причорноморського типу (наконечники стріл і списів, кинджали, короткі дволезові мечі, круглі щити) зустрічається в археологічних шарах і зображеннях у різних регіонах Середземномор'я. Усі описані вище типи зброї не мають аналогів серед народів Стародавнього Сходу» (Матвієнко, 2010: 59). Саме тому переваги «народів моря» в озброєнні й призвели до перемог над хеттами та іншими представниками цивілізацій Стародавнього Сходу. Такої ж думки дотримується і британський історик та археолог С. Елліот: «Більшість військ в арміях народів моря були наступаючими пішими воїнами, озброєними мечами та щитами, деякі носили бронзові або шкіряні броні. Мечі, які використовували деякі племена, показані як незвичайно довгі, і припускають, що це нововведення стало причиною військового успіху «народів моря» проти всіх їхніх супротивників за винятком єгиптян» (Elliot, 2021: 63).

За часів правління Рамзеса III (1184–1153 pp.) ситуацію вдалося стабілізувати, а напади «народів моря» були нарешті відбиті. Проте загальна ситуація була катастрофічною, тому й отримала назву «Катастрофа Бронзового століття». Більшість міст Східного Середземномор'я було зруйновано, надалі відбулися такі події, як «Троянська війна», падіння держави Хеттів і занепад Мікенської цивілізації. Е. Кляйн стверджує:

«Хоча Єгипет за Рамзеса III був єдиною великою державою, яка успішно протистояла натиску народів моря, Нове царство Єгипту ніколи не було знову тим самим ... Єгипет став другосортною імперією; лише тінню того, що колись було» (Cline, 2014: 9).

5. Висновки

Отже, поява залізного озброєння у «народів моря», навіть, можливо, й у стародавніх греків, які брали участь у бою, сприяла великим перемогам над народами Східного Середземномор'я досліджуваного періоду. Протофаланги, що були озброєні круглими щитами та захищені бронзовими панцирами і поножами, стикаючись із колісницями та лучниками, могли перемагати за рахунок використання захисних обладунків, залізних мечів та списів. Вони стали непробивною стіною для колісниць Бронзового віку. У подальшому кіннота перебере на себе функції колісниць, які просто зникнуть із часом як вид озброєння.

Перспектива подальших досліджень. Проведений аналіз доводить необхідність подальшого дослідження порушеної проблематики, зокрема питання про участь сабатинівських племен як найманців у процесах «Катастрофи бронзового віку», використання ними залізних та бронзових обладунків, озброєнь, що стало б суттєвим внеском у прадавню історію України і свідчило би про тісні контакти прадавніх племен з їхніми європейськими сусідами. Так, питання про європейську інтеграцію України вело б у сиву давнину, а військове співробітництво між прадавніми українцями та європейцями отримало б широкого обґрунтування з історичного погляду, адже історія, яка має наукове підґрунтя, є могутньою зброєю у політиці.

Література:

1. Залізник Л.Л. Надчорноморські індоєвропейці в Трої. *Археологія*. 2018. № 4. С. 21–27.
2. Ключко В.І. «Народи моря» та північне Причорномор'я. *Археологія*. 1990. № 1. С. 10–17.
3. Матвієнко Л.В. Населення степового Побужжя в історичних походах «Народів моря». *Наукові праці. Серія «Історія»*. 2010. № 120(107). С. 58–62.
4. Отрошенко В.В. Троя в дискурсі української археології. *Археологія*. 2018. № 4. С. 5–10.
5. Cline Eric H. 1177 B.C.: the year civilization collapsed. New Jersey: *Princeton University Press*. 2014. 265 p.
6. Drews Robert. The End of The Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe ca 1200 BC. New Jersey: *Princeton University Press*. 1993. 252 p.
7. Elliot Simon. Old Testament Warriors: The Clash of Cultures in the Ancient Near East. Casemate. 2021. 160 p.
8. Emanuel J.P. Black Ships and Sea Raiders: History, Archaeology, and Odyssey in the Late Bronze–Early Iron Age. TraLexington Books, 2017. 228 p.
9. Gilbert Gregory Phillip. Ancient Egyptian Sea Power and the Origin of Maritime Forces. Sea Power Centre-Australia, Department of Defense. 2008. 164 p.
10. Sandars Nancy K. The Sea Peoples. Warriors of the Ancient Mediterranean, 1250-1150 B.C. London: Thames and Hudson. 1985. 224 p.

References:

1. Zalizniak L.L. (2018). Nadchornomorski indoievropeitsi v Troi. [Black Sea Indo-Europeans in Troy]. *Arkheolohiia*. № 4. pp. 21–27. [in Ukrainian].
2. Klochko V.I. (1990). «Narody moria» ta pivnichne Prychornomoria. *Arkheolohiia*. [The «peoples of the sea» and the Northern Black Sea Region]. № 1. pp. 10–17. [in Ukrainian].
3. Matviienko L.V. (2010). Naselennia stepovoho Pobuzhzhia v istorychnykh pokhodakh «Narodiv moria». [The population of the steppe Pobuzhzhia in the historical campaigns of the «peoples of the sea»]. *Naukovi pratsi : naukovo-metodychnyi zhurnal. Serii; Istoriiia*. № 120. (107). pp. 58–62. [in Ukrainian].
4. Otroshchenko V.V. (2018). Troia v dyskursi ukrainskoi arkheolohii. *Arkheolohiia*. [Troy in the discourse of Ukrainian archaeology]. № 4. pp. 5–10. [in Ukrainian].
5. Cline Eric H. (2014). 1177 B.C.: the year civilization collapsed. New Jersi: Princeton University Press. 265 p.
6. Drews Robert. (1993). The End of The Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe ca 1200 BC. New Jersi: Princeton University Press. 252 p.
7. Elliot Simon. (2021). Old Testament Warriors: The Clash of Cultures in the Ancient Near East. Casemate. 160 p.
8. Emanuel J.P. (2017). Black Ships and Sea Raiders: History, Archaeology, and Odyssey in the Late Bronze–Early Iron Age. TraLexington Books. 228 p.
9. Gilbert Gregory Phillip. (2008). Ancient Egyptian Sea Power and the Origin of Maritime Forces. Sea Power Centre-Australia, Department of Defense. 164 p.
10. Sandars Nancy K. (1985). The Sea Peoples. Warriors of the Ancient Mediterranean, 1250-1150 B.C. London: Thames and Hudson. 224 p.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2024
The article was received 30 October 2024